

על הריאליזם הסוציאליסטי

כותרת המאמר הזה אין בה אפילו כדי לרמוז על חשיבותו כתעודה אינטלקטואלית והיסטורית. יש הרואים בו את אחד הכתבים החשובים ביותר שיצאו בשנים האחרונות מרוסיה.

המאמר נכתב ברוסיה על-ידי סופר רוסי, ב־1957, כשהיה הכותב בגיל 37 או 38 שנה. הוא מצא דרך להעבירו לפאריו, מקום שם פורסם תרגומו הצרפתי בירחון הנודע, אֶסֶרִי. המאמר נכתב לפני פרשת פסטרנאק, ואין צורך לומר שלא הופיע ברוסיה עצמה. הגירסה המובאת בזה הוכנה על-פי תרגום אנגלי של מר ג'ורג' דניס.

מה זה ריאליזם סוציאליסטי? מה פירושו של משפט מוזר וצורם זה? האם ייתכן ריאליזם סוציאליסטי, קפיטליסטי, נוצרי או מוסלמי? האם מושג בלתי-ראצינלי זה יש לו קיום שפדרך הטבע? אולי אין הוא כלל בנמצא. אולי אין הוא אלא חזיון-ביעותים של איש-רוח מבוהל בליל-הכפשים האפל והנמשך של הרודנות הסטאלינית? אולי הוא להטוט תעמולתי גס של ז'דאנוב או מין הזיית-זיקנה של גורקי? כלום בדיה הוא. מיתוס או תעמולה?

אומרים לנו ששאלות כאלו נשאלות לעתים קרובות במערב. פולמוס לזהט נטוש עליהן בפולין. גם בתוכנו הן מהלכות, מעוררות רוחות שוקקות, מדיחות אותן אל שבילי מינות של ספק ובקורת.

בינתיים אפשר למוד את מוצריו של הריאליזם הסוציאליסטי במיליארדים של גליונות-דפוס, בקילומטרים של בד ופילם, בשעות המצטרפות לדורי-דורות. ריבוא מבקרים, תיאורטיקנים, מומחים לאמנות ופדגוגים מאמצים את מוחם ומאמצים את מיתרי קולם על-מנת להצדיק, לבאר ולפרש את קיומן הגשמי ואת אפיו הדיאלקטי. ראש-המדינה עצמו, המזכיר הראשון של מקב"מ, מתפנה מתפקידים כלכליים דוחקים כדי להשמיע כמה מלים כבדות-משקל על בעיותיה האסתטיות של הארץ.*

ההגדרה המדויקת ביותר של הריאליזם הסוציאליסטי ניתנת באחת התקנות של אגודת-הסופרים-הסובייטים: „הריאליזם הסוציאליסטי הוא שיטת-היסוד של הספרות הסובייטית והבקורת הספרותית הסובייטית. הוא דורש מן האמן תיאור אמיתי ומשמי מבחינה היסטורית של המציאות בהתפתחותה המהפכנית. יתר על כן, האמיתות והממשות ההיסטורית של התיאור האמנותי של המציאות חייבות להיות קשורות למשימת הטרגספורמציה והחינוך האידיאלוגיים של העובדים ברוחו של הסוציאליזם“ (הקונגרס הכל-מועצתי הראשון של הסופרים הסובייטים, 1934).

ע' 716)

הנוסחה התמימה הזאת היא המסד שעל-גביו הוקם כל בנין הריאליזם הסוציאליסטי.

* בזה מרומז על נאומי כרוש'צ'וב לאנשי-הרוח הסובייטיים, שנאספו ופורסמו ב־1957 תחת הכותרת: „למען קשר הדוק בין הספרות והאמנות לבין חיי העם“.

היא כוללת את הקשר בין הריאליזם הסוציאליסטי ובין הריאליזם של העבר, כמו גם את תכונתו החדשה והמובהקת. הקשר הזה טמון באמיתות התיאור; ההבדל טמון ביכולת לתפוס את ההתפתחות המהפכנית ולחנך את הקוראים בהתאם להתפתחות הזאת. ברוח הסוציאליזם. הריאליסטים מלשעבר, או כפי שקוראים להם לפעמים, הריאליסטים הבקרתיים (וזאת על שום שמתחו בקורת על החברה הבורגנית), אנשים כגון בלזאק, טולסטוי וצ'כוב, נתנו תיאור נאמן של החיים כמו שהם. אך מאחר שלא הודרכו בגאונותו ובתורתו של מארקס, נבצר היה מהם לחזות מראש את נצחונותיו העתידיים של הסוציאליזם. ודאי שלא ידעו את הדרך הממשית והמוחשית לנצחונות האלה.

הריאליסט הסוציאליסטי, מוש בדוקטרינה של מארקס ועשיר בנסיון של מאבקים ונצחונות, שואב השראה מתשומת-לבה הדרוכה העירנית של ידידתו ומורתו, המפלגה הקומוניסטית. בתארו את ההווה הוא מקשיב למהלך ההיסטוריה ונושא עיניו אל העתיד. רואה הוא את „הקווים הנראים-לעין של הקומוניזם“, הסמויים מן העין הפשוטה. עבודתו היוצרת היא צעד קדימה מאמנות העבר, הפסגה הגבוהה ביותר בהתפתחות האמנותית של האנושות, הריאליזם הריאליסטי ביותר.

זוהי, במלים מספר, המתכונת הכללית של אמנותנו. פשוטה היא עד-להדהים, ועם זאת גמישותה מספקת לה להכליל את גורקי, מאיאקובסקי, פ'אדייב, אראגון, ארנבורג ומאות אחרים. אבל אין אנו יכולים להבין את המושג הזה כל זמן שאנו נשארים על-פני השטח של הנוסחה היבשה ואיננו חודרים אל משמעותה העמוקה והכמוסה.

עיקרה של נוסחה זו — „התיאור האמיתי, הממשי מבחינה היסטורית, של המציאות בהתפתחותה המהפכנית“ — מיוסד על מושג התכלית בה"א-הידיעה. התכלית היא אידיאל מקיף-כל, שהמציאות המתוארת נאמנה מתנשאת לקראתו בתנועה מהפכנית שאינה יודעת סטייה. להנחות את התנועה הזאת עד תכליתה ולסייע לקורא ליקרב אליה יותר על-ידי עיצובה המחודש של הכרתו — זאת היא מטרתו של הריאליזם הסוציאליסטי, האמנות התכליתית ביותר של זמננו...

מושג התכלית

האמנות שלנו, בדומה לתרבות שלנו ולחברה שלנו, היא טלאולוגית עד-היסוד — בה. כפופה היא לייצוד נעלה יותר, אשר ממנו בא לה תואר אצילותה. בחשבון סופי אין אנו חיים אלא כדי להחיש את בואו של הקומוניזם.

נטיה לתכלית היא חלק מטבע האדם. אני מושיט יד כדי לקבל את המטבעות. אני הולך לקולנוע כדי לבלות עם נערה נחמדה. אני כותב רומן כדי לקנות לי תהילה והכרת-טובה של דור יבוא. כל אחד מצעדי המודעים הוא תכליתי.

בעלי-חיים אין להם כוונות מרחיקות כל-כך. יצרים מניעים אותם. הם נושכים על-מנת לנשוך, ולא לתכלית הנשיכה. אין הם חושבים על המחר, העושר, האלוהים. הם חיים בלי לעמוד בפני בעיות מסוככות. אבל האדם לעולם הוא חפץ במה שאין

לו. תכונה זו שבטבענו מוצאת לה פורקן בפעילות קדחתנית. אנו משנים את פני הטבע כצלמנו והופכים את הטבע לאובייקט. גהרות נטולי-מטרה הופכים להיות עורקית-חבורה. אילנות נטולי-מטרה הופכים להיות נייר נושא יעוד. מחשבתנו המופשטת היא טלאוגית לא-פחות. האדם חוקר את העולם על-ידי שהוא מיחס לו את תכליתיותו שלו. הוא שואל: „מה תכלית לשמש?״ הוא משיב: „לתת אור וחום“. האנניזם של עמים פרימיטיביים הוא נסיון ראשון של בני-אדם המבקשים לכבוש את התוהו-והבוהו חסר-השחר על-ידי שהם מחזירים בו מטרות מרובות, להכניס חיים ביקום האדיש, חיים שיש בהם תועלת לאדם. המדע לא שיחרר אותנו מן השאלות הילדותיות של „למה ומדוע?״ מאחרי היחסים הסיבתיים שקובע המדע מוצאים אנו את התכליתיות החבויה והמסולפת של תופעות הטבע. המדע אומר: „האדם מוצאו מן הקוף“, תחת שיאמר: „יעודו של הקוף הוא להיעשות בן-אדם“.

יהיו מה שיהיו מקורו ומוצאו של האדם, מכל-מקום הופעתו ותכליתו אין להפרידן מן האלוהים — כלומר, ממושג-התכלית הנעלה ביותר שאלינו אנו יכולים להגיע, אם לא על-ידי בינתנו הרי על-ידי משאלתנו לקיומה של תכלית מעין זו. זאת התכלית הסופית של כל היש והאין, וזוהי התכלית האינסופית — וחסרת-התכלית, מן-הסתם — כשלעצמה. שהרי איך תוכלנה להיות תכליות לתכלית.

יש בהיסטוריה תקופות שבהן מציאותה של תכלית מובנת היא מעצמה, שבהן היצרים הקטנים נבלעים בשאיפה לאלוהים והכליכול קורא אליו בגלוי את המין האנושי. כך קמה תרבות הנצרות, שתפסה את התכלית במובן שהוא אולי מובנה המופלא ביותר. אחרי-כן באה תקופת האינדיבידואליזם, שהכריזה על חופש הפרט כתכלית וניגשה לעבוד את התכלית הזאת בעזרת הרנסנס, ההומאניזם, האדם העליון, הדמוקרטיה, רובספייר, משתאות, ושאר צורות של תפילה. ועתה נכנסנו לתקופה של שיטה כל-עולמית חדשה — שיטת התכליתיות הסוציאליסטית.

אור מסנוור-עיניים שופע מפיסגת המחשבה הזאת. „עולם שאותו אנו יכולים לדמות לעצמנו, גשמי והולם את צרכי האדם יותר מגן-העדן הנוצרי“ — כך הגדיר את הקומוניזם הסופר הסובייטי ליאוניד ליאונוב.

אין אנו מוצאים מלים בפנינו כשאנו מנסים לדבר על כך. אנו נחנקים מרוב התלהבות ומשתמשים בהשוואות, שליליות על-הרוב, כדי לתאר את ההוד המצפה לנו. או, בשלטון הקומוניזם, לא יהיו עשיר ועני, לא יהיו עוד ממון, מלחמות, בתי-כלא, גבולות, חלאים — ואולי לא יהיה עוד מוות. הכל יאכלו ויעבדו כאוות נפשם, והעמל יביא שמחה ולא צער. כמו שהבטיח לנין, נבנה בתי-כסא של זהב טהור... אבל מה אני סח?

מה מלים וצבעים יידרשו

לתאר את יפעת השיאים, שם

הזוגות צנועות כבתולות

ותלוינים רפילב כאמות?

השכל המודרני אינו יכול לדמות לעצמו שום דבר יפה ומזהיר יותר מן האידיאל הקומוניסטי. לכל המוטב יכול הוא לחזור ולהשגיר אידיאלים ישנים של אהבה נוצרית וחופש הפרט. אבל עד כאן לא היה ביכלתו להציב תכלית חדשה. במידה שהדברים אמורים בסוציאליזם, הרי האינדיבידואליסט הליברלי המערבי, או המשכיל הרוסי הספקן, עומדים לערך באותו מקום שבו עמד הרומאי המתורבת והנבון ביחס לנצרות המנצחת. האמונה החדשה של האל הצלוב נראתה לו ברברית ותמימה, הוא צחק לטהרורים הסוגדים לצלב — זו הגילויטינה הרומית — וסבור היה כי תורות השילוש, הלידה בת־אל־דופי, התקומה־מן־המתים וכו' אין בהן כל טעם, אבל בשום פנים לא היה יכול להעלות טענות רציניות נגד האידיאל של הנוצרי כפי שהוא. אמת, יכול היה לומר כי החלקים הנעלים ביותר בסולם־הערכים המוסרי של הנצרות שאולים מאפלטון, ממש כמו שנוצרים בני־זמננו טוענים פה־ושם שהקומוניזם נטל את מטרותיו הנאצלות מבשורת הברית החדשה. אך כלום יכול היה לומר שהאלוהים הנתפס כאהבה או כטוב הוא רע או מעורר־פלצות? וכלום יכולים אנו לומר שהאושר העולמי, המובטח לעתיד הקומוניסטי, הוא רע?

האם אני מפלצת? האין אושר־מיליונים

קרוב אלי יותר מריק־מזל למעט?

(פסטרנאק)

חסרי־ישע עומדים אנו נוכח יפיו הקוסם של הקומוניזם. לא הספקנו עדיין להמציא תכלית חדשה ולחרוג מתוך עצמנו — אל המרחקים שהם מעבר לקומוניזם. מיד בא כל דבר על מקומו. כורת של ברזל וסדר היירארכי קפדני כרו אפיק לשטף הדורות. הקוף נעמד על אחורניותיו והחל בדרכו עטורת־הנצחון לקראת הקומוניזם. משטר הקומוניזם הפרימיטיבי קם מפני שנגזר עליו להתפתח ולהיעשות עבדות; העבדות קמה כדי להצמיח את הפיאודליזם; הפיאודליזם קם כדי להצעיד את העולם לקראת הרכושנות; ולבסוף קמה הרכושנות על־מנת שתוכל לפנות את מקומה לקומוניזם. זה הכל! המטרה המפוארת מושגת, הפירמידה מגיעה למרומיה, ההיסטוריה מסתיימת.

איש דתי באמת מיחס את כל השוני המזהיר שבחיים לאלהות שלו. אין הוא יכול להבין אמונה אחרת. מאמין הוא בתכלית כדי שיוכל לבזו לשאר תכליות. הוא מגלה אותה קנאות — או, אם תרצו, אותה „עקרונות” — ביחס להיסטוריה. נוצרי עקיב רואה את כל ההיסטוריה שלפני הולדת ישוע הנוצרי בחינת טרום־ההיסטוריה של הנוצרי. מנקודת־מבטו של המאמין באל אחד קיימים היו עובדי־הגילולים רק כדי להביא על עצמם את שבט־זעמו של האל האחר־היחיד, ולאחר הכשרה מתאימה — להיעשות מונותאיסטים.

לפיכך אין אנו צריכים להתפלא ביותר אם, בשיטה דתית אחרת, נעשתה רומא הקדומה תחנה שאי־אפשר־בלעדיה בדרך לקומוניזם, או שמסעי־הצלב אינם מסתברים מכוח הדינאמיקה הפנימית שלהם, מכוח המאמצים הנלהבים של אנשים

נוצרים, אלא מכוח פעולתם של כוחות־הייצור המצויים־בכל, המבטיחים עתה את התמוטטות הקאפיטליזם ואת נצחונו של הסוציאליזם. אמונה אמיתית אינה עולה בקנה אחד עם סובלנות. גם אין היא עולה בקנה אחד עם היסטוריציוזם, ז. א. עם הסובלנות בתשומתה לגבי העבר, ואף כי המארקסיסטים מתקראים מטריאליסטים היסטוריים, הרי היסטוריציוזם שלהם מתבטא למעשה רק ברצון לראות את החיים בחינת מצעד לקראת הקומוניזם. תנועות אחרות אינן מעניינות אותם הרבה, אם הדין אתם או לא. זהו ענין לוויכות, אך נעלה הוא מכל ויכוח שעקיבים הם. אם נשאל אדם מערבי מדוע היה צורך במהפכה הצרפתית, נקבל הרבה והרבה תשובות שונות, האחד יענה שהיא באה כדי להושיע את צרפת; משנהו, שבאה כדי לגלגל את האומה לתהום של ניסויים מוסריים; שלישי, שהיא באה כדי להעניק לעולם את העקרונות הגדולים של חופש, שוויון ואחווה; ורביעי ישיב שלא היה כלל צורך במהפכה הצרפתית. אבל אם תשאלו כל דרוק סובייטי — ואין צריך לומר, את אלה המקבלים אצלנו השכלה גבוהה — הרי תמיד תקבלו את התשובה הנכונה והממצה: המהפכה הצרפתית היתה דרושה כדי לסול את הדרך לקומוניזם.

האדם שקיבל חינוך מארקסיסטי יודע את פשר העבר והעתיד כאחד. יודע הוא מדוע היה צורך ברעיון, מאורע, קיסר או מצביא זה או אחר. ימים רבים עברו מאז היתה לבני־האדם ידיעה מדויקת כלי־כך בפשר יעדו של העולם — קרוב לוודאי שניטלה מהם ידיעה זו מאז ימי־הביניים, זכותנו הגדולה היא ששוב ניתנה לנו הידיעה הזאת.

טבעו הטלאולוגי של המארקסיזם גלוי הוא ביותר בעבודותיהם של בעלי־ההלכה המאוחרים שלו. הם הביאו למארקסיזם את הבהירות, התוקף והחומרה של פקודות צבאיות וצווים כלכליים. דוגמה טובה היא כאן פסיקתו של סטאלין על תפקידם של רעיונות, הלקוחה מן הפרק הרביעי של „הקורס המקוצר בהיסטוריה של המפלגה הקומוניסטית של ברית־המועצות“:

יש כל מיני רעיונות ותיאוריות. יש רעיונות ותיאוריות ישנים שאבד עליהם כלח ואשר שירתו את האינטרסים של כוחות חברתיים שעבר זמנם. משמעותם מתבטאת בכך שהם מעכבים את צמיחתה של החברה ואת מצעדה קדימה. יש גם רעיונות ותיאוריות חדשים, מתקדמים, המשרתים את האינטרסים של הכוחות המתקדמים שבחברה. משמעותם מתבטאת בכך שהם מקילים על צמיחתה של החברה ועל מצעדה קדימה.

כל עוד חי מתברו המפורסם, היה „הקורס המקוצר“ הספר המצוי ליד מיטתו של כל אזרח סובייטי. כל היישוב היודע־קראו היה מומרץ בלי הפסק ללמוד אותו, ובפרט את הפרק הרביעי, המכיל את תמצית האמונה המארקסיסטית והכתוב בידי סטאלין עצמו. ציטטה מתוך הרומאן של ליאָנקוב, „דרך המלך“, מדגימה עד היכן ייחסו תוקף אוניברסלי ל„קורס המקוצר“:

אבא דגטיארב הביא כרך קטן ואמר: „הכל נאמר כאן, בפרק הרביעי“. וינקנטי איוואר

גוביץ' נטל את הספר וחשב: „אין עוד ספר על האדמה הזאת המכיל כל מה שדרוש לו לאדם... אבל וינקנטי איוואנוביץ' [אינגלטקטואל ספקני טיפוסי] הבין עז-מהרה שטעות היתה בידו וקיבל את השקפתו של דגטיארב, השקפתם של כל האנשים המתקדמים: הספר הזה „מכיל כל מה שדרוש לו לאדם“.

כל מלה בציטטה הזאת חדורה רוח של תכליתיות. אפילו הרעיונות שאינם יפים לתנועה אל התכלית יש להם יעוד משלהם: לעכב את המסע לקראת התכלית (לשעבר היה זה, בלי ספק, יעודו של השטן). „רעיון“, „בניין-על“, „בסיס“, „חוק-טבע“, „כלכלה“, „כוחות-ייצור“ — כל המושגים האלה המופשטים ובלתי-האישיים קמים פתאום לחיים, קורמים עור ובשר והופכים להיות כאלים וגיבורים, מלאכים ושדים. הם יוצרים תכליות ולפתע, מתוך דפי חיבורים פילוסופיים וחקירות מדעיות, מנסר קולו של המסתורין הדתי הגדול: „הבסיס יוצר את בניין-העל כדי שיוכל לשרת את הבסיס“. (י. סטאלין: המארקסיזם והשאלות הלשוניות)

תכלית הבריאה

אין זה פסוקו היחיד של סטאלין שבו יכול היה מתברר התנ"ך להתקנא. הטלאולוגיה האפיינית של המחשבה המארקסיסטית מתבטאת בכך שהיא מוליכה את כל המושגים והעצמים אל התכלית, מסמיכה אותם לתכלית ומגדירה אותם כולם באמצעות התכלית. ההיסטוריה של כל התקופות והאומות אינה אלא היסטוריה של מצעד האנושות בדרך לקומוניזם, וההיסטוריה של מחשבת העולם אירעה, כביכול, על-מנת להצמיח את „המטריאליזם המדעי“, ז. א. המארקסיזם, ז. א. הפילוסופיה של הקומוניזם. ההיסטוריה של הפילוסופיה, הצהיר ז'דאנוב, היא ההיסטוריה של הולדת השקפת-העולם המדעית וחוקיה, גידולם והתפתחותם. כמו שהמטריאליזם צמח והתפתח במאבק נגד האידיאליזם, כך ההיסטוריה של הפילוסופיה היא ההיסטוריה של המאבק בין המטריאליזם והאידיאליזם“. (א. א. ז'דאנוב, „תרומה לזיכרון על חיבורו של ג. פ. אלקסנדרוב, תולדות הפילוסופיה של מערב-אירופה“, 24 ביוני 1947). המלים הגאות האלו הלא הן כקול האלוהים בכבודו-ובעצמו, המכריז לאמור: „ההיסטוריה כולה היא ההיסטוריה שלי, ומאחר שאני מעמיד על קיומי במאבק עם השטן, הרי ההיסטוריה העולמית היא גם ההיסטוריה של מאבקי עם השטן“.

וכך היא מתנשאת לפנינו, תכליתה היחידה של כל הבריאה, נהדרת כחיי-הנצח וגזורה-מראש כמוות. ואנו מסתערים לקראתה, פורצים כל מחיצה ודוחים את כל העלול לעכב את דרכנו התוונת. משתחררים אנו בלי צער מן האמונה בהשארית-הנפש, מאהבת רעים, מחופש הפרט ושאר משפטים-קדומים, שעתה הם כבר בלויים ודהויים, עלובים שבעתיים למרצה בהשוואה לאידיאל הגדול שלפנינו. אלפי מקדשי-השם של המהפכה מסרו את נפשם למען הדת החדשה ועלו על הנוצרים הראשונים בסבלותיהם, בקשי-ערפם ובקדושתם:

מפקדים פולנים

בגבינו כוז

מכוות־כוכב־חמש.

כנופיות מאמונטוב

קברונו חיים

עד־צוואר.

היפאנים

שרפו אותנו בתנורים

או בקטר־רכבת

ויצקו עופרת ובדיל

לתוך פיו־חינו.

הם שאגו כולם:

„התכחשו!”

אבל מגרוגותינו, בוערים,

רק שלש מלים בלבד יצאו:

„לעד

יחי

הקומוניזם!”

(מאיאקובסקי)

לא־לוחינו החדש הקרבנו לא רק את חיינו, את דמנו ואת גופותינו. הקרבנו לו גם את נשמתנו הצחורה־כשלג, לאחר שסיאבנוה בכל חלאתו של עולם. נאה הוא לנהוג בנועם, לשתות תה עם מרקחת, לשתול פרחים ולשקוד על טיפוח האהבה, אי־ההתנגדות לרע ושאר מיני פ־לאנטרופיה. אבל את מי הצילו ומה שינו בעולם הזה, אלו הבתולות הקדמוניות משני המינים, אלה האגואיסטים של ההומאניזם שקנו להם מצפון נקי פרוטה־לפרוטה ושכרו להם קר־זווית תמימה בבתי־התמחוי השמימיים?

אנו לא לעצמנו ביקשנו ישועה אלא לאנושות כולה. במקום גניחות רגשניות, שיכלול האני של היחיד והצגות־חובבים למען הרעבים, ניגשנו לתקן את העולם על־פי המובחרת שפדוגמות, הדוגמה המזהירה של התכלית שאליה היינו קרבים והולכים יותר ויותר.

למען ייעלמו בתי־כלא לעולמים, בנינו בתי־כלא חדשים. למען יימחו כל הגבולות, הקפנו עצמנו בחומת־סין. למען תהיה העבודה לבופש ולתענוג, הנהגנו את עבודת־הכפייה. למען לא תישפך עוד אף טיפת־דם אחת, הרגנו והרגנו והרגנו.

בשם התכלית פנינו אל האמצעים שבהם השתמשו אויבינו: פיארונו ורוממנו את רוסיה הצארית, כתבנו שקרים ב„פראבדה” [אמת], הושבנו צאר חדש על כס־המלכות שנתפנה, הנהגנו כתפות־של־קצינים ועינויים... לעתים נדמה היה לנו שקרבן אחד סופי דרוש למען נצחון הקומוניזם — ההסתלקות מן הקומוניזם.

הה ריבון, הה ריבון — מחל לנו על חטאותינו! לבסוף הגה נוצר, העולם שלנו, בצלם האלוהים ובדמותו. עדיין אין זה קומוניזם, אך כבר הוא קרוב למדי לקומוניזם. וכך אנו קמים, מתנוודדים מעייפות, סוקרים את הארץ בעינים מוצפות-דם, ואין אנו מוצאים סביבנו מה שקוינו למצוא. מדוע תצחקו, חלאת-אדם? מדוע אתם מגרדים בצפרניכם המטופחות את כתמי הדם והזוהמה אשר דבקו בבגדינו ובמדינו? אומרים אתם שאין זה קומוניזם, שהלכנו בדרך-לא-דרך ושרחוקים אנו עתה מן הקומוניזם יותר משהיינו בתחילת דרכנו. טוב אפוא, היכן מלכות-השמיים שלכם? הראוה ונראה! היכן האישיות החפשית של האדם העליון שהבטחתם אתם?

השגים לעולם אינם זהים עם המטרה המקורית. האמצעים ששימשו להשגת המטרה משנים את מראיתה המקורית לבלי-הפיר. מוקדי האינקוויזיציה סייעו להשליט את בשורת הברית החדשה; אבל מה נותר מן הבשורה לאחר שעשו את מלאכתם? ועם זאת הרי כל אלה — מוקדי האינקוויזיציה ובשורת הברית החדשה, ליל ברתלמי-הקדוש וברתלמי-הקדוש עצמו — כל אלה מצטרפים לכלל תרבות נוצרית גדולה אחת.

כן, אנו חיים בקומוניזם. דומה הוא למשאות-נפשנו לערך כמידה שדמו ימי-הביניים לישוע המשיח, כמידה שאיש-המערב דומה לאדם העליון החפשי, וכמידה שהאדם דומה לאלוהים. אף-על-פי-כן, הרי יש אי-זה דמיון, לא כן? הדמיון הזה מתבטא בכפיפתם של כל מעשינו, מחשבותינו וכיסופינו לאותה תכלית אחת-יחידה, שאולי מזמן נעשתה מלה ריקה אלא שעדיין יש לה עלינו השפעה היפנוטית והיא ממריצתנו הלאה והלאה — אין אנו יודעים לאן, ומובן מאליו שהאמנות והספרות לא יכלו שלא להילכד ברשתות אותה שיטה ולהיעשות, כפי שניבא לנין, „גלגל קטן ובורג קטן“ במנגנון הממלכתי הענק. „כתבי-העת שלנו“, המדעיים והאמנותיים כאחד, אינם יכולים להיות א-פוליטיים... כוחה של הספרות הסובייטית, הספרות המתקדמת ביותר בעולם, הוא בזה שהיא ספרות שלגביה לא ייתכנו אינטרסים אחרים חוץ מאלה של העם ושל המדינה. (צו הוועד המרכזי של מקב"מ (ב), 14 באוגוסט 1946)

בקראנו את הצו הזה של הוועד המרכזי עלינו לזכור שהאינטרסים של העם ושל המדינה — שהם, אגב, זהים בתכלית מנקודת-מבטה של המדינה — יש להם רק מטרה אחת: הקומוניזם החודר בכל והבולע את הכל. „הספרות והאמנות הם חלק ממאבקו של כל העם לקומוניזם... הייעוד החברתי הנעלה ביותר של האמנות והספרות הוא לגייס את העם למאבק להשגים חדשים בבניית הקומוניזם“. (ג. ס. כרושצ'וב, „למען קשר הדוק בין הספרות והאמנות לבין חיי העם“, כתבי-העת „קומוניסט“, מס. 12, 1957)

שעה שסופרים מערביים דואבים על כך שאנו חסרים את חופש-הדיבור, נקדתי-המוצא שלהם היא אמנותם בחופש הפרט. זהו מסד תרבותם, אבל זר הוא זרות אורגאנית לקומוניזם. סופר סובייטי לאמיתו, מארקסיסט לאמיתו, לא יקבל את

תוכחות־המוסר האלו, ואפילו לא ידע מה עניינן. איזה חופש — אם תורשה לנו השוואה זו — דורש האדם הדתי מן האלוהים? החופש לחלל ולשבח את האלוהים בלהט גדול עוד יותר?

נוצרים בני־דורנו, שחדלו מהסתגפותם הרוחנית וקיבלו את רוח האינדיבידואליזם, על בחירותיו החפשיות, יזמתו החפשית ועתונותו החפשית, עושים לפעמים שימוש לרעה בביטוי „חופש הבחירה“ שהוריש לנו ישוע המשיח, לפי הסברה. דומה כאילו זאת היא שאילה מפוקפקת מן המשטר הפרלמנטרי שאליו הם רגילים, שכן אין כאן שום המיון למלכות־האלוהים, ולו אך מטעם זה שלעולם אין בוחרים נשיא או ראש־ממשלה בגן־העדן. אפילו האלוהים הליברלי ביותר נותן רק חופש לבחירה אחת בלבד: להאמין או לא להאמין, להיות בעדו או בעד השטן, ללכת לגן־העדן או לגיהנום. הקומוניזם נותן בערך אותה זכות עצמה. אם אינך רוצה להאמין, יכול אתה ללכת לבית־האסורים — מקום אשר בשום פנים אינו גרוע יותר מן הגיהנום. ולאיש המאמין, לסופר הסובייטי, שלגביו הקומוניזם הוא תכלית קיומו שלו וקיומה של האנושות (שאלולא כן אין לו מקום לא בספרותנו ולא בחברתנו), לא תיתכן כלל דילמה שפזאת. לאיש המאמין בקומוניזם, כמו שציין כרוסצ'וב בדין באחת מפסיקותיו האחרונות בענייני תרבות, „לגבי האמן הרוצה באמת לשרת את עמו, לא תתעורר השאלה אם חפשי הוא בעבודתו היוצרת או לא. לגביו ברורה היא השאלה איזו גישה יבֹר לו לתופעות המציאות. אין הוא צריך להסתגל או לאנוס את עצמו; התיאור האמיתי של החיים מנקודת־המבט של הפארטינוסט* הוא צורך לנשמתו. הוא מחזיק בתוקף בעמדות האלו, מאשרן ומגן עליהן ביצירתו“.

מתוך אותה נכונות עליוזה מקבל האמן הזה את הנחיות המפלגה והממשלה מן הוועד המרכזי ומזכירו הראשון. שהרי מי אם לא המפלגה ומנהיגה הם המיטיבים לדעת לאיזה מין אמנות אנו זקוקים? אחרי הכל, הרי המפלגה היא הנוהגת אותנו אל התכלית בהתאם לכלל כללי המארקסיו־לניניזם, המפלגה החיה ופועלת תוך מגע מתמיד עם האלוהים. וכך הרינו מוצאים לנו בה ובמנהיגה את מורה־הדרך החכם והמנוסה ביותר, שידו רב לו בכל שאלות התעשייה, הבלשנות, המוסיקה, הפילוסופיה, הציור, הביולוגיה וכו'. הוא מסקדנו, מושלנו, הכותן הגדול שלנו. המטיל ספק בדבריו חוטא הוא כמי שמטיל ספק ברצונו של אלוהים. אלה הם המושגים האסתטיים והפסיכולוגיים שידיעתם היא הכרח בלי־עבור לכל מי שחפץ להבקיע אל סתרי הריאליזם הסוציאליסטי.

בתכנו וברוחו כמו גם בדמותו המרכזית קרוב הריאליזם הסוציאליסטי למאה הי"ח הרבה יותר מאשר למאה הי"ט. בלא שנבחין בכך, קופצים אנו מעל לראשי אבותינו ומחיים את מסורת סבותינו. בדומה לתקופתנו כך היו גם למאה הי"ח רעיון של תכליתות פוליטיות, הרגשת עליונות הכרה ברורה ש„האלוהים אתנר“:

* „פארטינוסט“ היא נקודת־ההשקפה הרואה את הכל במושגי הקו המפלגתי הנכון.

הסכת ושמע, יקום,
 לנצחונות הנעלים מכוח־איש ;
 הסכיתי, אירוסה הנדהמת,
 למפעלותיהם של הרוסים האלה.
 עמים, דעו־הבינו,
 והאמינו כי עמנו אל ;
 האמינו כי, בעזר ימינהו,
 יוכל רוסי אחד לנגוף
 כל רשעותיכם הנשחתות.
 דעו, עמים, את זה נורא־הענקים :
 עמנו אל, על־כן כבדו את הרוסי !

החרווים האלה של דרו־אבין, המשורר בן המאה הי"ח, יש להם צילצול אקטואלי מאד, אף כי מובן שצריך יהיה לרענן את הלשון. בדומה למשטר הסוציאליסטי כך ראתה עצמה גם רוסיה של המאה הי"ח בחינת מרכז הבריאה. בשאבה השראה ממכלול מידותיה הטובות — „את עצמה בראה ואת עצמה ביצרה” — הכריזה שהיא בבחינת מופת דוגמה לכל העמים ולכל התקופות. יוהרתה הדתית הגיעה כדי־כך שלא הודתה אפילו באפשרות קיומם של נורמות ואידיאלים אחרים. בשירתו, „דיוקנה של פ־ליצה”, כשהוא משבח את המלכות האידיאלית של קתרינה ב', הביע דרו־אבין את הרצון ש —

עמי־פרא רחוקים,
 עזרם עוטים קשקש וצמר
 לבושם עלה עם קליפה בלבד
 ועדייהם כנפי־צפור,
 יחדיו ייקהלו אל כיסאה,
 ישמעו קול כבוש של חוק,
 ודמעות כנחל אז תשטופנה
 את פניהם השחומים, השוופים.
 בכה יבכו וכן יבינו
 ער־מה אושרו לחיות לעת כואת
 את שויונם נטוש יטושו,
 ועולה או יקבלו כולם.

דרו־אבין פשוט אינו יכול לתאר לעצמו שה„פראים” האלה, ההונים, הפינים ושאר עמים, שהקיפו את כס־המלוכה הרוסי כמין אינטרנאציונל קטן כביכול, ידחו את ההצעה המחניפה הזאת וימאנו לקבל עליהם מיד את עולה של קתרינה, שהיא אחרי הכל, „חסד־מרומים בהתגלמותו”. לגביו, כמו גם לגבי הסופרים שלנו, כל מי שאינו חפץ להידמות לדגם המוצע לפניו ואינו חש לשכוח את ה„שוויקן” הברברי

שלו ולקבל את מתת ה"אזר", הריהו משתייך לאחד משני הסוגים: סכל הוא כדי-
 כך שאינו מבין את טובתו שלו, ובמקרה זה יש לחנכו מחדש — או שהוא חסר-
 מידות טובות, "ריאקציונר", אם ננקוט את אחת המלים שלנו, ובמקרה זה יש
 לחסלו. שכן בעולם שלנו אין דבר נאה יותר מן המדינה הזאת, האמונה הזאת,
 החיים האלה והקיסרית הזאת. כך האמין דרו'אבין, כמוהו כמשורר בן-הדור המריע
 למלכות החדשה בלשונו של דרו'אבין:

אין עוד ארץ דומה לרוסיה רחבת-הידיים,
 אין פרחים הפורחים בשלל-גון כשלנו,
 גדול הוא עמנו, חפשי, בן-אל-מוות,
 העם הרוסי הגאה, הנצחי.

הוא סכר שם להמוני פושטים שמפאטו
 וכל הכבלים אשר דיכאוהו הוא שיבר,
 הוא שיצר את רוס אף רוממה
 אל תועפות-כוכב ופסגות-עת.

(א. א. פרזקופיאב)

הספרות של המאה הי"ח העמידה גיבור חיובי משלה, הוא "שוחר טובת-הכלל";
 הוא "שואף לעלות על הכל באומץ-לבו", וכו'; רוצה לומר, בלי-חסך הוא מעלה
 את רמת מוסריותו הפוליטית, הוא מצוין בכל המידות הטובות והוא אומר לכל
 אדם בדיוק מה עליו לעשות. הספרות הזאת לא ידעה דבר על האדם המיותר. היא
 גם לא ידעה את הצחוק ההרסני, שהיה חליה הכרוני של התרבות הרוסית ממושקין
 ועד בלוק והגיע לשיאו בקרב הדקאדנטים. "כל בניה העירניים והרגישים ביותר
 של המאה שלנו נגועים בחולי שאינו ידוע לרופאים ופסיכיאטרים. יש לו זיקה
 להפרעות הנפש ואפשר לקרוא לו, אירוניה". הוא מתגלה בהתקפות של צחוק מתיש-
 כוח, שתחילתו בלעג שטני ובחיוך מתגרה וסופו מרד וחילול-שם-שמיים". (א.
 בלוק, אירוניה, 1908)

במובן זה האירוניה היא צחוקו של האדם המיותר, הבז לעצמו ולכל דבר מקודש
 בעולם הזה. "מכיר אני בני-אדם המוכנים לצחוק עד-מחנק בשמעם שאמם גוססת,
 שהם צפויים למיתת-רעב, שפלתם בגדה בהם. מפוח האירוניה הזאת הארוכה, אחת
 בעיניהם הכל: טוב ורע, שמי-התכלת ובור-הבאוש, ביאטריציה של דאגטה והגברת
 בת-אל-געת של סולוגוב. [פ'דור סולוגוב, משורר שחי על סף המאה העשרים, בעל
 נטיות דקאדנטיות]. הכל מטושטש, כמו במסבאה או בערפלי". (בלוק, שם).
 האירוניה היא רעותם הנאמנה של הכפירה והספק; היא נעלמת כאשר אך תופיע
 אמונה שאינה סובלת חילול-השם. לא היתה כל אירוניה בדרז'אבין, אף לא בגורקי
 — להוציא כמה מסיפוריו הראשונים. אצל מאיאקובסקי יש דוגמות מועטות, בעיקר
 מלפני המהפכה. מיאקובסקי נתברר לו עד-מהרה על מה יכול הוא לצחוק ועל מה

אינו יכול. הוא לא יכול להרשות לעצמו לצחוק על לנין, שאותו רומם עד לשמיים, ממש כמו שדרז'אבין לא היה מוכן לצחוק לקיסרית שלו. פושקין, כנגד זאת, פנה בחרוזים של דופי אפילו אל טאטיאנה הטהורה והצנועה. פושקין היה הראשון שטעם את מרירות־מנעמיה של ההתכחשות־העצמית, הגם שאיש עליו היה ומאוזן באפיו. אשר לרומנוטוב, כמעט דומה כאילו ינק את הרעל בילדותו. בבלוק עצמו ובבני־דרור, סולוגוב וליאוניד אנדרייב, נעשה הצחוק ההרסני כוח ראשוני המטאטא מלפניו את הכל.

כמו במאה הי"ח הפכנו להיות חמורים וכבדי־ראש. דבר זה אין פירושו ששכחנו לצחוק; אבל הצחוק חדל מהיות צחוק של דופי וזילזול; הוא קנה לו תכלית. הוא שם קץ למומים, מתקן את הנימוסים, שומר על אומץ־רוחם של בני־הנעורים. זהו צחוק שקלסטר־פניו מפיק רצינות והוא זוקף אצבע: „לא כך יש לעשות דברים!" זהו צחוק הנקי מחמיצותה של אירוניה.

על מקום האירוניה בא הפאטוס, היסוד האמוציונאלי של הגיבור החיובי. חדלנו מהתיירא ממלים מפוצצות ומשפטים נפוחים, שוב לא התביישנו להיות צדקניים. מליצתה החגיגית של האודה יפה היתה לנו. הפכנו להיות קלאסיציסטים. כאשר כתב דרז'אבין בזיקנתו את האודה „לבויארגדול ולמפקד־הצבא רשמיל", נתן לה את כותרת־המשנה „או: דמותו של אדון גדול כפי שהוא צריך להיות". אמנות הריאליזם הסוציאליסטי אפשר היה להכתירה באותה כותרת־משנה: היא מתארת את העולם ואת האדם כפי שהם צריכים להיות.

הריאליזם הסוציאליסטי יוצא מנקודת־מוצא של דמות אידיאלית, שאליה הוא מתאים את המציאות החיה. דרישתנו „לתאר את החיים נאמנה בהתפתחותם המהפכנית", לאמיתו של דבר אינה אלא קריאה לראות את האמת באורו של האידיאל, לתת תיאור אידיאלי של המציאות. לתאר את הרצוי כאילו הוא המצוי. שהרי אנו מפרשים את „ההתפתחות המהפכנית" כהתקדמות בלתי־הנמנעת אל הקומוניזם, אל האידיאל שלנו, שבאורו אנו רואים את המציאות. אנו מתארים את החיים כדרך שרוצים היינו שייראו וכדרך שהם חייבים להיעשות, בקבלם עליהם את דין הגיונו של המארקסיזם. הנה על כן ראוי היה באמת לקרוא לריאליזם הסוציאליסטי „קלאסיציזם ריאליסטי".

כמה ספרים ומאמרים עיוניים של סופרים ומבקרים סובייטים נזקקים למונחים „רומנטיקה" ו„רומנטיקה מהפכנית". גורקי כתב הרבה על קשרים בין הרומנטיקה לריאליזם הסוציאליסטי. הוא נכסף ל„אשליה המרוממת" והגן על זכותו של האמן לקשט את החיים וליפותם ולהציגם באור גאה מכפי שהגם באמת. קריאות אלו לא באו באזניים ערלות, אף כי הרבה מנוסחותיו של גורקי מוסוות עתה במסווה שתיקה נבוכה או מקבלות פירוש של צביעות: נראה הדבר בעליל כי לא קל הוא להודות כי מה שדרוש לנו באמת הם כמה שקרים יפים. לא, לא, חס־חלילה! אנו מתנגדים לאשליות ומתנגדים לאידיאליזציה, אנו כותבים רק את האמת ובתוך כך אנו מתארים את החיים בהתפתחותם המהפכנית... וכי למה לנו ליפות את

החיים? יפים הם בהחלט כמו שהגם, אין אנו מבקשים ליפותם, רצוננו רק להראות את נבטי העתיד האצורים בהם...

הרומנטיקה בראשיתה

כל הדיבורים האלה אינם אלא הפוליטיקה הספרותית הרגילה שלנו. לאמיתו של דבר — כפי שידע גורקי — היתה הרומנטיקה נאה ביותר לטעמנו. היא נמשכת אל האידיאלי, משווה ממשות למשאלות-לבנו, אינה מתיראת ממליצה נפוחה. הודות לכך זכתה אצלנו להצלחתה הידועה. אף-על-פי-כן מילאה הרומנטיקה באמנות שלנו תפקיד חשוב פחות מכפי שאפשר היה לשער. היא הורגשה ביותר בשלב טרום-ההיסטורי והתחילי של הריאליזם הסוציאליסטי. בתקופתו הבוגרת — ב־20—30 השנים האחרונות — היתה בריאליזם הסוציאליסטי בת-גוף רומנטית קלה-ביחס. הרומנטיקה קשורה קשר אינטימי בתקופת „הסער והפרץ“ של הספרות הרוסית, חמש השנים הראשונות אחרי 1917, שעה שהיו החיים והאמנות מוצפים רגשות, שעה שעדיין יקדה השאיפה לעתיד מאושר ומשמעותה הכל-עולמית של המהפכה עדיין לא מושטרה על-ידי סדר פוליטי מחמיר. הרומנטיקה היא עברנו, היא עלמינו אשר אליהם נפשנו יוצאת, היא האקסטאזה של דגלים מתנפנים ברוח, נפצי היצר והחימה, קישקוש החרבות וצהלת הסוסים, ההוצאות-להורג בלא משפט ועונש, הקריאה „על וארשה!“, החיים, השיגה והמוות תחת כפתה-השמיים, לאור מדורותיהם של גדודים נעים-ונדים, כטאטארים מימים קדמונים:

נוער שהוליך אותנו

אל מסע החניתות,

נוער שהטיל אותנו

אל קרחי קרונשטאט.

רמכים, סוסי-מלחמת,

גשונג, סחפונג,

בכיכרות-הקרת

לפי-חרב הכריעונג.

(א. באגריצקי)

אין אלה רק רגשות של מהפכנים שנשארו בחיים והעלו שומן. זכרון המהפכה מקודש הוא למי שהשתתפו בה כמו גם למי שנולדו אחריה, ממש כצלמה של אם שמתה. הנקל לנו להסכים כי כל מה שאירע לאחר המהפכה היה בגדר בגידה ובלבד שלא נעליב את זכרה בדברי תוכחה ובחשדות. להבדיל מן המהפכה, המדינה, המיניסטרוון לבטחון המדינה, הקולקטיביזציה, סטאלין וכו', אין המהפכה זקוקה לשום צידוק מצד גן-העדן הקומוניסטי המחכה לנו. מבחינה רגשית היא צודקת ומוצדקת מעצמה, בדומה לאהבה או להשראה. וגם אם בוצעה המהפכה בשם הקומוניזם, אין דבר זה גורע מנועם שמה. אולי הוא מוסיף לו נועם...

בעודי שוקד על המאמר הזה תפסתי לא אחת שאני נזקק לאירוניה — אותה המצאה פחותה! תפסתי שאני מנסה להימנע מן הביטוי „השלטון הסובייטי“. העדפתי את השמות הנרדפים, כגון „המדינה שלנו“, „המשטר הסוציאליסטי“ וכן הלאה. אין ספק כי דבר זה נובע מן העובדה שבימינו עזרי חדרו היישר לתוך נשמתי המלים של אחד משירי מלחמת האזרחים שלנו:

כולנו לקרב
למען השלטון הסובייטי
וכאיש אחד נמות,
נלחמים למענו.

די לי שאהגה את המלים „השלטון הסובייטי“ ומיד רואה אני בעיני רוחי את המהפכה. רואה אני את כיבוש ארמון החורף, את פיצוץ פצוץ של סרטי מכוונות היריה, את כרטיסי המנות לשמינית הליטרה לחם, את ההגנה על פטרסבורג האדומה. מבחינה הגיונית פשוטה „השלטון הסובייטי“ ו„המדינה הסובייטית“ אחד הם. אבל אם יש לי כמה דברים כנגד המדינה הסוציאליסטית — כולם דברים של-מה בכך — הרי בהחלט אין לי שום דבר נגד השלטון הסובייטי. מגוחך? אולי. אבל גם זאת היא רומנטיקה.

כן, כולנו רומנטיים ביחס לעבר שלנו. אך ככל שאנו מתרחקים מעברנו וככל שאנו קרבים לקומוניזם, כך מקלישה ההילה הרומנטית שהאצילה האמנות על המהפכה. אפשר להבין זאת: הרומנטיקה היא, בעצם, חלק מטבענו; אך אין היא כל טבענו כולו. פעמים יש אפילו שהיא אונסת את טבענו.

הרומנטיקה היא אנארכית מדי ורגשית מדי, ואילו אנו הרינו נעשים שכלתנים ממושמצים יותר ויותר. נתונה היא לחסדי רגשות נסערים ומצביירוח מתחלפים, תוך כדי שיכחת ההגיון, השכל הישר והחוק. „אילות האמיצים היא חכמת החיים“, הבטיחנו גורקי הצעיר. עצה זו היתה מכוונת לשעתה בעת המהפכה: היה אז צורך בכסילים, אך כלום יכולים אנו לקרוא לתכנית החומש „אילות האמיצים“? כלום יכולים אנו לקרוא כך להדרכתה של המפלגה? או, בעצם, לקומוניזם עצמו, שבואו הוכשר בהכרח על ידי ארחה ההגיוני של ההיסטוריה? כאן כל נקודה הגויה עד-תכלית, חזויה מראש באורח שכלתני, מחולקת לסעיפי-משנה מתאימים. מה אילות היא זאת? המ... חבר גורקי, ניפר בכך שלא קראת את מארקס שלך!

הרומנטיקה אין בה כוח להביע את הצלילות והדיק שבנו. זרים לה מחוות מתונים ואפילו דיבורים מדוהים של כובד-ראש. היא מנופפת זרועותיה, נתפסת להתרגשות ושוגה בחלומות רחוקים על הזמן בו יהיה הקומוניזם בנוי לתלפיות כמעט וצפוי להיגלות בכל רגע.

אין הרומנטיקה מחייבת די-הצורך כשהיא מעלה איזה איריאל על נס. היא מקבלת את משאלת-הלב כמציאות. דבר זה אין רע בו כשלעצמו, אבל יש בו ריח של סובייקטיביזם והיעדר שליטה-עצמית. המשאלה היא המציאות, מפני שכך היא

צריכה להיות. חיינו יפים הם לא רק מפני שאנו רוצים שיהיו יפים אלא גם מפני שכך הם חייבים להיות: אין להם ברירה. כל הנימוקים האלה, רובם אילמים ולא מודעים, החריבו מעט־מעט את זרמה החם והלהט של הרומנטיקה. את נהר האמנות עטה קרח הקלאסיציזם. ככל שנעשתה האמנות מדייקת, ראצינלית וטלאולוגית כן דחקה מתוכה את הרומנטיקה.

המעבר לקלאסיציזם

מכבר חשנו במשבר־רוחו הצונן ובכבודותו המעיקה של הקלאסיציזם, אבל רק מעטים ערבו את לבם לדבר גלויות בנושא זה. „רוח הקלאסיציזם מנשבת עלינו מכל עבר. הכל נושמים אותה; אך אין הם יכולים להבחין בה, או שאין הם יודעים את שמה, או שפשוט מתיראים הם לדבר על כך“. (א. אפרת, השליח על הסף, 1922)

הנעוץ מכל היה נ. פונין, מבקר־אמנות משובח. בעת ההיא קשור היה בפזטוריוזם; כיום נשכת כליל. ב־1918 כבר עמד על „הקלאסיציזם הכולט בהרוזיו של מאיאקוב־סקי“. הוא הכריז כי ביצירתו הגדולה הראשונה מלאחר המהפכה, מיסטריה בוף, הרי מאיאקובסקי „חדל להיות רומנטיקן ונעשה קלאסיציסט“. הוא חזה כי „עם כל אשר יחפץ בכך, לעולם לא ישוב עוד מאיאקובסקי להתמרד בפחו כדרכו לשעבר“.

אף כי תחזיתו התאמתה עד־להפליא — ולא רק במה שנוגע למאיאקובסקי בלבד — הרי המונח „קלאסיציזם“ לא קנה לו אחיזה בספרות הסובייטית, שנעשתה קלאסיציסטית בביורר הולך ורב. אולי היה זה מונח מביך מדי בגילוי־הלב שבו. כן גם העלה אי־אלו אסוציאציות בלתי־רצויות שכמו השפילו את כבודנו. בחרנו להתקרא בענווה „ריאליסטים סוציאליסטיים“ ולהסתיר את שמנו תחת השם הברוי הזה...

החל משנות ה־30 משתלטת סופית התאוה לחגיגות ופשטות נפוחה של סגנון, סימן־ההפך של הקלאסיציזם, נכנסת לאופנה. אנו קוראים למדינה שלנו „השלטון“; למוזיק, „עובד־הלחם“; לרובה, „חנית“; דמויות אלגוריות והפשטות מאונשות פולשות לספרותנו, ואנו מדברים בכובד־ראש מדוד וחגיגי ובמחוות של גדלות.

כן. מאמינים אנו, חייבים להאמין,

שהאמת קיימת — זוהי עמדתנו;

ושהטוב אינו חסר־מגן

ואת הרע מדביר הוא לבסוף.

(א. טבארדובסקי)

בשלה העת! לשווא איים על מוסקבה

ריבון־ש'אשיסטים בגורל אכזר.

אבל בידי מוסקבה המנצחת ברלין נפלה.

(מ. איסאקובסקי)

הגיבורים הראשונים של הספרות הסובייטית הסתערו על מבצרי הקפיטליזם בנעליים בלות לרגליהם ובגידופי-זימה על שפתיהם. גסים היו ונטולי-רסן: „ואנקה! שים קצת רובלים-שלי-נייר בנעליך! אינך יכול לרוץ יחף לאסיפה!“ (מאיאקובסקי). אך עתה קנו להם מראה של גוי, בגדי-הדר ונימוסים מעודנים. אם לפעמים חסר כאן טעם טוב, הרי זו התכונה הלאומית והחברתית של הקלאסיציזם שלנו, שלידתו מן הדמוקרטיה הרוסית. אך הגיבורים והמחברים עצמם לעולם לא יעלה בדעתם שסרייטעם הם. בכל כוחם הם משתדלים להיות יפים, אדיבים ובני-תרבות. הם מתארים כל פרט „נכונה“ „כמיטב הטעם“.

תחת התקרה הלבנה התנוצצה נברשת מהודרת, אשר בשוליה נטיפות-הזכוכית שקופות כגזיזי-קרח ממש... עמודי-כסף גבוהים תמכו פיפה מסנוורת בלבנה, מקושטת רבידים של נורות-חשמל.

מהו זה? ארמון של צאר? לא, סתם מועדון בעיר-שדה.

על הבימה, ליד כנפו המלוטשה של הפסנתר הגדול, עמד ראקסיין, לבוש אפור של יישוב-דעת. כנהר כחול שפעה-ירדה על חזהו עניבה.

זמר? טנור מטורזן? לא, פעיל-מפלגה פשוט.

ועתה הבה נסתכל בבני-העם. אין הם מגדפים, אין הם מתקוטטים, אין הם סובאים לשכרה כדרכם של אנשים רוסים בימים-עברו. ואם הם שותים כוסית ליד שולחן-כלולות טעון מאכלים משובחים, אין זה אלא כליוי לברכות-כוס:

טרנטי נשא עיניו, סקר את חוג הקרואים, כבש באגרופו שיעול רועם, החליק ביד רועדת על זקן-שיבתו השופע, ואמר:

„ראשית-דבר הבה נברך את הווג הצעיר. לוואי ויידעו אושר והיו תפארת לאדמתנו“.

הקרואים ענו אחריו אמן בברכות-כוס, תוך כדי ניקוש מתנגן של כוסות היין:

„לוואי ויתנו כבוד להוריהם!“

„לוואי ויעמידו ולדות בריאים!“

„ולא יעיבו את תהילת הקולח'ו!“

הציטטות לקוחות מן הרומן „בלב שלם“ מאת א. מאלצב, שיצא לאור ב-1949. דומה הוא לעשרות ולמאות מן הרומנים שלנו. זאת היא דוגמה של פרוזה קלאסיציסטית מדרגה ספרותית בינונית. הסגנון מזמן נשתגר בספרותנו, והוא מתגלגל ממחבר אל מחבר בלא שיחולו בו כל שינויים מהותיים...

ודאי, גאונים אינם נולדים בכל יום, ולעתים רחוקות בני-אדם מרוצים ממצבה של האמנות בדרם. עם זאת חייב אני להודות בעצב, יחד עם אחרים מבני-דורי, שבעשרים או שלושים השנים האחרונות גידלדלה ספרותנו יותר ויותר. כתיבתם של פ'דין, פ'אדייב, ארנבורג, איוואנוב ורבים אחרים הלכה הלוך ורע במרוצת השנים. שנות ה-20, שעל-אודותן כתב מאיאקובסקי „רק פייטינים, אבוי, אין לנו

כללי, עתה דומה עלינו כי הן השנים בהן פרחה השירה. משעה שקיבלו הסופרים בהמונם את הריאליזם הסוציאליסטי — בתחילת שנות ה־30 — נידרדרה הספרות מטה־מטה. מעט הכהובים של אור בימי מלחמת־המולדת לא הושיעוה.

האמנות אינה מתייראת מדיקטטורה, מחומרה, מאמצע־דיכוי, אף לא משמרנות ונוסחות נדושות. בעת הצורך יכולה האמנות להיות דתית וצרת־אופק, ממשלתית וקהית־רגש, נטולת־עצמיות — ועם זאת טובה. אנו יוצאים מפלינו למראה הסטיריאויטיפים של אמנות מצרית, של איקונים ופולקלור רוסיים. האמנות גמישה עד כדי כך שהיא יכולה להסתגל לכל מיטת־סין שמזמנת לה ההיסטוריה. אבל יש דבר אחד שאין היא יכולה לסבלו: לוקטנות, אַקלקטיציזם.

אסוננו הוא שהננו ריאליסטים־סוציאליסטים מושבעים, אך לא מושבעים די־הצורך. אף שאנו נכנעים לכלליו האכזריים, מתיראים אנו בכל־זאת ללכת עד הסוף בדרך שבחרנו בעצמנו. אין ספק, אילו היינו משכילים פחות כי אז הנקל היה לנו להשיג אותה דרגה של ישרות שהיא הכרח־ולא־יעבור לסופר. אבל אנו הלכנו לבית־הספר, קראנו כל מיני ספרים, היטב מאד למדנו כי אכן היו סופרים גדולים לפנינו — בלזאק, מופאסאן, טולסטוי, וגם, כן, מה־שמו? — צ'כוב. זה הדבר שהיה בעוכרינו. רצינו להתפרסם ולכתוב כמו צ'כוב. הזיווג הזה שחוף־לדרך־הטבע העמיד מפלצות. בלי להתגלגל לפארצדיה, אי־אפשר להעמיד גיבור חיובי בסגנון הריאליזם הסוצי־יאליסטי השלם ובתוך כך לעשותו דיוקן פסיכולוגי. בדרך זו לא נקבל לא פסיכ־לוגיה אף לא גיבור. מאיאקובסקי ידע זאת, ומתוך ששנא ניתוח פסיכולוגי ופרטים כתב בממדים שהיו גדולים ממידות החיים. הוא כתב בגסות, גוסס של כרוה, הזמריה. כמן המגיפה נמלט מתיאורים של חיי־יומיום ונפיי־כפר. הוא פרש מן „המסורות הגדולות של הספרות הרוסית הגדולה“, ואף כי אהב את פושקין ואת צ'כוב — לא ניסה לחקותם. כל זה סייע למאיאקובסקי להתרומם לדרגת תקופתו ולבטא את רוחה ברור ותומם, בלי תערובות זרות.

אבל כתיבתם של סופרים אחרים כה רבים הגיעה ברגע זה לבין־המצרים דווקא משום שאמנותנו, למרות טיבה הקלאסיציסטי, עדיין היא חשובה בעיניהם כריא־ליום. הם עושים זאת מתוך שהם מיסדים את שיפוטם על הבקורת הספרותית של המאה הייט, שהיא רחוקה מאתנו ביותר וזרה לנו ביותר. תחת שיילכו בדרך של צורות קונונציונאליות, הזיה דמיון טהור, כדרך שנהגו תמיד התרבויות הדתיות הגדולות, מנסים הם להתפשר. הם משקרים, מתחמקים ומנסים לצרף דברים שאינם מצטרפים: את הגיבור החיובי, הנוטה הגיונית אל המתכונת, את האליגוריה — ואת הניתוח הפסיכולוגי של האופי; את הסגנון המרקייע, את הדיקלום — ואת התיאורים הפרוזאיים של חיי־יומיום; אידיאל נעלה — עם תיאור אמיתי של החיים.

הסופר־היוצא הוא סלט ספרותי המעורר סלידה. הנפשות־הפועלות מיסרות עצמן לא ממש כמו אלו של דוסטויבסקי, הן נכאות לא ממש כמו אלו של צ'כוב, הן מוצאות את משפחותיהן המאושרות לא ממש כאלו של טולסטוי, וכשהן תופסות

פתאום באיזה זמן הן חיות, מטיחות הן בפני הקורא את הסיסמות השגורות אשר קראו בעתונים הסובייטיים, כגון „יחי השלום העולמי“ או „הלאה מחרחריי המלחמה“ זה אינו קלאסיציזם אף לא ריאליזם, זאת היא אמנות־למחצה, קלאסי־ציסטי־למחצה, שאיננה סוציאליסטית יותר מדי ואיננה ריאליזם כל־עיקר.

הס ת י ר ה

דומה כי עצם המונח „ריאליזם סוציאליסטי“ נושא עמו סתירה שאין לישיבה. אמנות דתית סוציאליסטית, זו א. אמנות תכליתית, אין להצמיחה בשיטה הספרותית של המאה ה־ט הקרויה „ריאליזם“, ותיאור נאמן באמת של החיים, אין להשיגו בלשון המיוסדת על מושגים טלאולוגיים. אם הריאליזם הסוציאליסטי רוצה באמת לעלות לדרגת התרבויות העולמיות הגדולות וליצור את ה„קומוניאדה“ שלו, הרי יש רק דרך אחת לעשות זאת. חייב הוא לוותר על ה„ריאליזם“, להסתלק מן הנסיגנות העגומים והעקרים לכתוב „אנה קרנינה“ סוציאליסטית או „גן־דובדבנים“ סוציאליסטי. כאשר יחדל מן הנסיון להשיג את הדמיות הזאת, א־אז יהיה ביכלתו לתת ביטוי למשמעותה הנעלה, המוקשה של תקופתנו.

לרוע־המזל, דבר זה סיפוי רחוק ביותר. המאורעות של השנים האחרונות גוררים את אמנותנו בדרך של חצאי־אמצעים וחצאי־אמיתות. מותו של סטאלין היה בגדר אבידה שאינן־להשיבה לשיטה האסתטית־הדתית שלנו; אין לסתום את הפירצה בהחייאתו הנוכחית של פולחן לנין. לנין דומה מדי לאדם רגיל ודמותו ריאליסטית מדי: קטן־קומה, קירח, לברש בגדים אורחיים, סטאלין כמו נוצר במיוחד לגילגול שעותד לו: מסתורי, כליודע, כלי־כול, היה האיש מצבת חיה לתקופתנו, ורק תכונה אחת דרושה היתה לו כדי שיעשה אלוהים — אלמוות.

הה, לו אך עמדה לנו בינתנו לעטר את פטירתו במעשי־נסים! יכולים היינו להודיע בראדיו כי לא מת אלא עלה השמימה, מקום אשר ממנו הוא מוסיף להשקיף עלינו, בשתיקה, בלי השמיע קול מתחת לשפם המופלא. שרידיו יכולים היו להביא מרפא לאנשים מופי־שיתוק או אחוזי־שדים, וילדים יכולים היו, לפני עלותם על משכבם, לכרוע ברך ליד החלון ולשאת תפילותיהם אל הפוכבים הקרים והמזהירים של הקרמל־של־מעלה.

אבל לא שמענו לקול מצפוננו. תחת שנשמיע תפילות של חסידות, ניגשנו לקרקר את „פולחן האישיות“ שבעצמנו יצרנוהו. הגה כך פוצצנו את יסודותיו של אותו ענק קלאסיציסטי, שאילו חיכינו אך עוד מעט כי או מצטרף היה אל הפיראמידה של חיאופס ואל אפולון של בלוודר בבית־גנזיה של האמנות העולמית.

כוחה של שיטה תיאולוגית טמון בתמידותה, בהרמוניה שבה ובסדר שבה. משעה שאנו מודים שהאלוהים חטא בבלי־הדעת עם חוה ומתוך שהתקנא באדם הראשון שלח אותו לעבוד בגאולת השממה, מתפרק כל מושג הבריאה ושוב אי־אפשר לחדש את האמונה.

אחרי מותו של סטאלין נכנסנו לתקופה של הרס והערכה מחודשת. זהו תהליך

אטי והספקך, נטול פרספקטיבות, ומעיקה עליו האגרציה של העבר והעתיד כאחד. בני־הדור ספק רב אם יהיה בכוחם ליצור אֵל חדש, המסוגל לנסוך על המין האנושי השראה שתכניסו למחזור ההיסטורי הבא. אולי צריך יהיה להביא על מקומו של הכל־יכול עוד מוקדים של אינקוויזיציה, עוד „פולחני־אישיות“ ויגיעות ארציות חדשות, למען תינשא, מקץ מאות רבות, „תכלית“ חדשה על־פני תבל. אבל כיום הזה עדיין אין בנו יודע את שמה.

ובינתיים האמנות שלנו נקלעת בין ריאליזם לקוי לקלאסיציזם לקוי. אחרי האבידה שסבלה שוב אין בכוח להגביה עוף אל האידיאל ולשיר את שבחי חיינו בסגנון של כנות והתפעמות, המתאר את הרצוי כמצוי, ביצירות הקילוסים שלנו נשמעים במפורש יותר ויותר צלילים של שפלות וצביעות. הסופרים המצליחים ביותר הם אלה היכולים לתאר את השגינו בנאמנות ככל האפשר ואת כשלונותינו בעדינות, בטאקט ובאי־נאמנות ככל האפשר. הוא שאירע לרומן של דודינצב, לא על הלחם לבדו, שהקים רעש הרבה והוקיעוהו בפומבי על שהשחיר את פני המציאות הסוציאליסטית המאירה שלנו.

אך כלום חלום ה„ריאליזם“ הישן, הטוב והישר הוא המינות היחידה שעשויה הספרות הרוסית להיתפס לה? אפשר שאת כל אשר לימדונו לימדונו לשווא וכי, במקרה הטוב ביותר, כל שאנו מבקשים אינו אלא לחזור לאסכולה הנאטורליסטית ולמגמה הבקרתית? הבה נקווה שלא כך הדבר ושהצורך שלנו באמת לא ישבש את פועל המחשבה והדמיון.

ברגע זה דווקא אני שם תקוותי באמנות פ־נטסמאגורית, שיש לה היפותיות ולא „תכלית“, אמנות שבה יבוא הגרוטסקי על מקום תיאורים ריאליסטיים של חיי־יומיום. אמנות מעין זו הולמת ביותר את רוח זמננו. מייתן וכוח־המדמה הפ־נטסטי של הופמן דוסטויבסקי, של גויה, שאגאל ומאיאקובסקי (הריאליסט הסוציאליסטי המובהק שבכולם) ושל עוד הרבה ריאליסטים ולא־ריאליסטים ילמד אותנו איך להיות אמיתיים בעזרת המופרך והדמיוני.

עם שניטלה מאתנו אמונתנו, לא ניטלה מאתנו התלהבותנו באשר לתמורות המתחוללות באלוהים לנגד עינינו ממש. אין אנו יודעים אנה נלך; אבל, כיון שתפסנו שאין מה לעשות בענין זה, אנו מתחילים לחשוב, לחוד חידות, להנחית הנחות. בדרך כך נמציא איזה דבר נפלא? אולי; אך שוב לא יהיה זה ריאליזם סוציאליסטי.

(מן התרגום האנגלי: י. ע.)